

UOT 341.2**GENDER BƏRABƏRLİYİ KONTEKSTİNDƏ
EKOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN
BƏZİ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ****N.H.MEHDİYEV, A.E.QİBLƏLİYEVƏ*****Bakı Dövlət Universiteti
novruz_mehdiyev@bk.ru
aytac.giblaliyeva@gmail.com***

Məqalədə qeyd olunur ki, beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin həlledici elementi olaraq ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələləri üzrə müqavilə əməkdaşlığının spesifik xüsusiyyətləri həm dünya birliyi, həm də ayrı-ayrı dövlətlər səviyyəsində qüvvədə olan normalarda öz əksini tapır. Qlobal səviyyədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələsi üzrə milli implementasiya mexanizminə təsir edən dövlətlərin müqavilələr bağlamaq təşəbbüsləri yüksələn xətlə inkişaf edir. Həmçinin qeyd olunur ki, qadınların iqlim dəyişmələri qarşısında ən böyük zəif cəhəti tarazlığın pozulduğu əmək bölgüsü, daha aşağı gəlir səviyyəsi və dolanacaq imkanlarının daha az olması, həmçinin torpaq və digər istehsalat gücləri ilə bağlı istifadə və nəzarətin daha aşağı səviyyədə olması, qanunla təsbit edilmiş hüquqların az sayda olması, səyyarlıq imkanlarının və siyasət və peşəkar birliklər sahəsində iştirakçılığın daha aşağı səviyyədə olması səbəbindən yaranan gender normaları və ayrı-seçkiliyindən irəli gəlir. Bu gün ekoloji böhran gender məsələlərində də özünü göstərir. Uzunmüddətli sənaye fəaliyyəti nəticəsində daha pis vəziyyətə düşmüş ekoloji şərait təbii balansə mənfi təsir göstərir.

Açar sözlər: *Beynəlxalq hüquqi tənzimləmə, ətraf mühitin mühafizəsi, ekoloji problemlər, iqlim dəyişikliyi, gender problemləri. və s.*

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsinə əsasən hər bir vətəndaşın sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ var [1, s.15]. Ətraf mühitin çirklənməsi insan hüquqlarına, o cümlədən yaşamaq, psixi və fiziki sağlamlıq hüquqlarına təhlükə yarada bilər. Sağlam qida, təmiz su və hava ilə təmin olunmaq hər bir insanın hüququdur.

Bəşəriyyətin qloballaşmaya qədəm qoyduğu bir mərhələdə ətraf mühitin çirklənmədən mühafizəsi, ekoloji tarazlığın saxlanması, fauna və floranın qorunması, okean və dənizlərin, o cümlədən digər su axınlarının təmizliyinin bərpası beynəlxalq cəmiyyətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi və bu sahədə yaranan prob-

lemlərin həlli geniş elmi-praktik fəaliyyət tələb edir. Hazırkı dövr kifayət qədər ətraf mühit problemləri ilə əhatə olunmuşdur, bu da beynəlxalq əməkdaşlıq tədbirlərini, beynəlxalq ictimaiyyətin birgə təşəbbüslərini zəruri edir. Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, müasir dövrdə ekoloji təhlükəsizlik sisteminin yaradılması yalnız beynəlxalq ictimaiyyətin birgə səyləri nəticəsində real görünür. Başqa sözlə desək, ekoloji təhlükəsizlik problemlərinin həlli dövlətlərin inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dövlətlər üçün vacib amildir [13, s. 923-924].

BMT-nin ən böyük iqlim dəyişikliyi konfransı “COP 29” 2024-cü il noyabr ayında Bakıda keçiriləcəkdir. Hər il keçirilən sammit dünya ölkələrini bir araya gətirərək iqlim dəyişikliyi və ölkələrin onunla necə mübarizə apara biləcəyini müzakirə etmək üçün bir platforma yaradırlar. COP zirvələri Birleşmiş Millətlərin İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyası (UNFCCC) çərçivəsində təşkil olunur. Qlobal istiləşmə ilə bağlı ilk hökumətlərarası ətraf mühit sazişi olan

UNFCCC-nin 21 mart 1994-cü ildən qüvvəyə minməsindən sonra COP zirvələri keçirilir.

“COP 29” bu sahədə əsas nizamlayıcı sənədin iqlim böhranından çıxmaq üçün görülən və görülməyən işlərin müzakirəsinə həsr edilmiş böyük bir toplantı olacaqdır. Həmin sənəddə iqlim fəlakətinin qarşısını almaq üçün dünya ölkələrinin imzaladığı strategiya öz əksini tapacaqdır. Bu strategiyanın nəticə verməsi üçün ona əməl etmək lazımdır.

Təbiət bütün dünyada eyni qanunlara tabedir və dövlət sərhədi tanımır. Məhz bu cəhətdən ekoloji problemlər dövlətlərarası bir məsələdir [6, s. 283].

Dünyanın ən yoxsul və ən həssas insanları iqlim dəyişikliyinə təsirlərindən ən çox zərər çəkənlərdir. İqlim dəyişikliyi və onun təsirləri insan azadlıqlarını pozur, seçimi məhdudlaşdırır və həm birbaşa, həm də dolayısı ilə insan hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilməsini təhlükə altına alır. Ərzaq və su çatışmazlığı və quraqlıq, istilik dalğaları və daşqınlar kimi ekstremal hava hadisələri – yoxsullara və ən həssas insanlara daha çox təsir edir. Dünya yoxsullarının 70%-i qadınlardır. İqlim dəyişikliyi və onun təsirləri insan azadlıqlarını pozur, seçimi məhdudlaşdırır və həm birbaşa, həm də dolayısı ilə insan hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilməsini təhlükə altına alır. İqlim böhranı ilə birlikdə gender bərabərsizliyi dövrümüzün ən böyük problemlərindən biridir. Bu, bütün dünyada qadın və qızların həyat tərzinə, dolanışq vasitələrinə, sağlamlığına və təhlükəsizliyinə təhlükə yaradır. İqlim böhranı “gender neytral” deyil. Qadınlar və qızlar mövcud gender bərabərsizliyini gücləndirən və onların yaşayış vasitələri, sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün unikal təhlükələr yaradan iqlim dəyişikliyinə ən böyük təsirlərini yaşayırlar. İqlim dəyişikliyi bütün dünyada münaqişələrə səbəb olduğundan, qadınlar və qızlar münaqişə ilə bağlı cinsi zorakılıq, insan alveri, uşaq ni-

kahları və zorakılığın digər formaları daxil olmaqla, gender əsaslı zorakılığın bütün formalarına qarşı artan həssaslıqla üzləşirlər [12, s. 129].

Bu gün ekoloji böhran gender məsələlərində də özünü göstərir. Uzunmüddətli sənaye fəaliyyəti nəticəsində daha pis vəziyyətə düşmüş ekoloji şərait təbii balansla mənfi təsir göstərir. Regionlarda yanacaq, heyvanlar üçün yemin, təmiz suyun çatışmazlığı, meşə örtüyünün azalması dünya təcrübəsində mənfi halların nümunələri kimi göstərilə bilər. Hər bir ekoloji problem əsaslı şəkildə cəmiyyətin inkişafına təsir edir, nəticədə gender tarazlığı pozulmuş olur. Respublikada ardıcıl olaraq ekoloji siyasət həyata keçirilir ki, bu siyasətin əsasını ölkənin əhalisinə göstərilən qayğı təşkil edir. Azərbaycanda ekoloji problemlərin həllinə dair siyasətin əsasını milli maraqlar təşkil edir. Belə siyasətin vacib aləti-qlobal təhlükələrə qarşı çıxmaq məqsədi ilə aparılan beynəlxalq siyasətdir; qlobal təhlükə deyiləndə ekoloji və texnogen fəlakətlər, təbii ehtiyatlardan qeyri-rasional istifadə olunması, demografik proseslərin arzu edilməyən inkişafı nəzərdə tutulur.

Qadınların iqlim dəyişmələri qarşısında ən böyük zəif cəhəti tarazlığın pozulduğu əmək bölgüsü, daha aşağı gəlir səviyyəsi və dolanışıq imkanlarının daha az olması, həmçinin torpaq və digər istehsalat gücləri ilə bağlı istifadə və nəzarətin daha aşağı səviyyədə olması, qanunla təsbit edilmiş hüquqların az sayda olması, səyyarlıq imkanlarının və siyasət və peşəkar birliklər sahəsində iştirakçılığın daha aşağı səviyyədə olması səbəbindən yaranan gender normaları və ayrı-seçkiliyindən irəli gəlir.

İqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə gender bərabərsizliyinə qarşı mübarizə ilə sıx bağlı olmalıdır və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə üzrə qlobal səylərin uğur qazanması üçün qadınların və qızların liderliyinin təmin edilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Qadınların qərar qəbul etmə proseslərində və əmək bazarlarında qeyri-bərabər iştirakı bərabərsizlikləri artırır və çox vaxt qadınların iqlimlə bağlı planlaşdırma, siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsinə tam töhfə verməsinə mane olur. Bununla belə, qadınlar davamlı resursların idarə edilməsi və ya ev təsərrüfatları və icma səviyyəsində aparıcı davamlı təcrübələr haqqında yerli bilikləri və liderlikləri sayəsində iqlim dəyişikliyinə cavab olaraq mühüm rol oynaya bilərlər. Yerli səviyyədə qadınların liderlik səviyyəsinə daxil edilməsi iqlimlə bağlı layihələrin və siyasətlərin təkmilləşdirilmiş nəticələrinə gətirib çıxarmışdır. Əksinə, siyasətlər və ya layihələr qadınların mənalı iştirakı olmadan həyata keçirilərsə, bu, mövcud bərabərsizlikləri artırır və effektivliyi azalda bilər.

Gender bərabərliyi hüquqi cəhətdən məcburi insan hüquqları müqavilələrində təsbit olunmuş fundamental insan hüquqları prinsipidir, o cümlədən hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların üzərində işləmək öhdəliyi götürdükləri məqsəd. Gender perspektivinin ədliyyə sektoruna inteqrasiyası,

həmçinin ədalət mühakiməsinə bərabər çıxışı təşviq etməklə təhlükəsizliyi və qanunun aliliyini gücləndirir. Bu yanaşma cəzasızlıqla mübarizə aparmağa kömək edir, xüsusilə gender əsaslı zorakılıq (GBV) və bu cür cinayətlərə qarşı müdafiə təkmilləşdirilir. Gender meynstriminqi hər kəsin hüquqlarını qoruyan qanunların həyata keçirilməsinə və təmsilçi, effektiv və ədalətli ədalət institutlarının yaradılmasına kömək edir. Gender islahatları ayrı-seçkilik və bərabərsizlik vəziyyətini dəyişməyə kömək edir.

Müasir dövrdə baş verən global problemlərin ətraf mühitə təsirinin artması fonunda ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi müxtəlif səviyyəli beynəlxalq hüquqi aktlarda əksini tapmış beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin inkişafını tələb edir. Beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin həlledici elementi olaraq ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələləri üzrə müqavilə əməkdaşlığının spesifik xüsusiyyətləri həm dünya birliyi, həm də ayrı-ayrı dövlətlər səviyyəsində qüvvədə olan normaların effektivliyində öz əksini tapır. Qlobal səviyyədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələsi üzrə milli implementasiya mexanizminə təsir edən dövlətlərin müqavilələr bağlamaq təşəbbüsləri yüksələn xətlə inkişaf edir.

Ekoloji hüquqlar qanunvericilik qaydasında tanınmış, təsbit edilmiş və təbiətlə qarşılıqlı əlaqədə insanın müxtəlif tələbatlarının ödənilməsinə təmin edən fərdi hüquqlardır [7, s. 189].

Ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsiplərinin təsbit olunmasının beynəlxalq-hüquqi normativ əsası qismində 1972-ci ilin iyun ayının 5-16-da keçirilmiş İnsanın ətraf mühit problemləri üzrə Stokholm Konfransında qəbul edilmiş Bəyannamənin mühüm rolu xüsusilə göstərilməlidir. Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın əsas prinsiplərinin məcmusunu özündə ifadə edən adıçəkilən beynəlxalq sənəd struktur baxımından iki hissədən - preambula və prinsiplər hissəsindən ibarətdir.

Preambulada təsbit olunan ətraf mühitin mühafizəsi və əsas insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi Bəyannamənin 1-ci prinsipində daha da təkmilləşdirilmiş formada əks etdirilmişdir. Müvafiq normada insanın əlverişli ətraf mühit hüququndan, həmçinin onun ətraf mühitin qorunması, yaxşılaşdırılmasına görə məsuliyyətindən bəhs edilir. Bəyannamənin 2-5-ci prinsipləri müxtəlif növ təbii ehtiyatların insan üçün əhəmiyyəti, onlardan səmərəli istifadə və mühafizəsinin zəruriliyini özündə təsbit edir. Belə ki, 3-cü və 5-ci prinsiplər bərpa olunan və bərpa olunmayan ehtiyatlardan səmərəli istifadəni, 4-cü prinsip isə canlı təbiətin qorunmasına görə məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Ətraf mühitin mühafizəsinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi çətin, ardıcıl və dinamik inkişaf edən mexanizm olaraq, zamanın ekoloji çağırışlarına cavab olaraq özünün tənzimləyici təsirinin genişlənməsi və dərinləşməsi tendensiyasını nümayiş etdirir. Bununla yanaşı, həmin inkişafa xas olan xarici və daxili meyarlarla ölçülən xüsusiyyətlər mövcuddur. Həmin xüsusiyyətlər

əsasən ətraf mühitin mühafizəsinin beynəlxalq hüquqi əsaslarının məzmun və inkişafının gələcək istiqamətlərini normativ və təşkilati səviyyədə konkretləşdirməklə, inkişaf prosesini müəyyən edir.

Bütövlükdə, bəşəriyyətin mövcudluğu və gələcəyi ətraf mühitin hansı səviyyədə qorunub saxlanmasından asılıdır. Müasir dövrdə bizi əhatə edən təbii mühitin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində planetar miqyasda beynəlxalq hüquqi mühafizəsinin inkişafı xüsusi önəm kəsb edir. 2015-ci il 12 dekabr tarixində İqlim üzrə Paris Sazişinin qəbul edilməsi ətraf mühitin mühafizəsinin beynəlxalq hüquqi əsasının inkişafında mütərəqqi addım kimi qəbul edilməlidir. Hazırda həmin Sazişə 190-dan artıq dövlət, o cümlədən Azərbaycan Respublikası qoşulmuşdur.

Müasir dövrdə aparılan araşdırmalar (YUNEP, QRİNPİS çərçivəsində müxtəlif sosial və idarəetmə nəzəriyyələri, nüfuzlu alimlərin tədqiqatları) ətraf mühit üçün ən təhlükəli problemlər sırasında əhalinin yerdəyişməsi, resursların tükənməsi, havanın çirkləndirilməsi, suyun çirkləndirilməsi, tullantıların məhv edilməsi, okeanın turşuluğunun artması, turşu yağışları, ozon qatının deşilməsi, qlobal istiləşmə/iqlim dəyişikliyi, biomüxtəlifliyin itkisi və yaşayış mühitlərinin dəyişməsi, meşələrin məhvi, şəhərlərin böyüməsi qeyd edilir [15, s.253-260]. Sadalanan problemlərin, demək olar ki, hamısı silahlı münaqişələrin nəticəsində yarana bilər, yəni bir tək silahlı münaqişə meyarı bütün bu problemlərin meydana çıxmasına şərait yaradır.

Göründüyü kimi, bizi əhatə edən ətraf təbii mühitə bilavasitə və dağıcı ziyan vuran təsir vasitələrindən biri və bəlkə də ən önəmlisi silahlı münaqişələrdir. Silahlı münaqişələr beynəlxalq humanitar hüququn normaları ilə tənzimlənir. Bu baxımdan beynəlxalq humanitar hüquqda ətraf mühitin mühafizəsi məsələsi yaşadığımız dövrün ən aktual problemlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Bəşəriyyət inkişafının tarixi də göstərir ki, insanın ətraf mühitə zərərli təsiri uzun illər ərzində davam etmiş və bizim günlərdə də davam etməkdədir. Hal-hazırda bu təsirin miqyası o həddə çatmışdır ki, insanın sağlamlığı üçün ekologiyanın optimal səviyyədə saxlanması naminə təbii mühitin mühafizəsi son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, təbii mühitə əsas dağıcı təsir vasitələrindən biri kimi silahlı münaqişələr göstərilir. Münaqişə tərəflərinin silahlı qüvvələri qadağan edilmiş silah növlərini, həmçinin bioloji və kimyəvi silahları tətbiq edərək, ətraf mühiti çirkləndirir, su resurslarını yarırsız vəziyyətə gətirir, meşə massivlərini məhv edirlər və s. Sadalanan mühitlərin bərpası isə ya kifayət qədər vaxt və vəsait tələb edir, ya da demək olar ki, mümkün olmur.

Məsələn, 1990-cı illərin əvvəllərində İran körfəzində müharibə baş verən zaman, dənizə təxminən 1.5 milyon ton neft axmışdı, böyük miqdarda neft isə səhraya tökülmüşdü. Küveytin ərazisində yerləşən bütün neftçixarma kompleksləri məhv edilmişdi. Neft komplekslərinin yanması nəticəsində at-

mosferə küllü miqdarda müxtəlif zəhərli maddələr atılmışdı, bu isə nəticədə İraq və Küveytin ərazisində yaşayan mülki əhəlinin sağlamlığına mənfi təsir göstərən müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Müasir dövrün silahlı münaqişələrində də təbii mühit üçün dağıdıcı xarakterə malik silah növlərindən istifadə istisna deyil. 2003-2010-cu illəri əhatə edən İraq müharibəsində qiyamçılar tərəfindən müxtəlif vaxtlarda Ramadi, Əl-Fəllucə ərazilərində kimyəvi silah (xlorin) tətbiqi nəticəsində nəinki ətraf mühitə ciddi ziyan vurulmuş, həmçinin yüzlərlə insan həlak olmuşdu.

Bundan başqa, 2011-ci ildə Liviyada baş vermiş hadisələr göstərdi ki, NATO qoşunlarının bombalamalarının əhəmiyyətli hissəsi neft emal edən müəssisələrin partladılmasına yönəlmişdi, bu isə beynəlxalq ekoloji normaların və humanitar hüququn bilavasitə pozulması deməkdir. 21 avqust 2013-cü ildə Dəməşq ətrafında kimyəvi silahın (zarin qazı) tətbiqi nəticəsində 1300 insan həlak olmuş, ətraf mühitə ciddi zərər yetirilmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, müasir dövrün bir çox silahlı münaqişələrində ətraf mühitə ciddi ziyan vuran, ekoloji təhlükəsizliyə mənfi təsir göstərən silah növlərindən digər silahlı münaqişələrdə də istifadə olunmuşdur. Şübhəsiz ki, bu faktlar beynəlxalq ictimaiyyəti passiv, seyredici mövqedə durmamağa, beynəlxalq səviyyədə təşəbbüsləri aktivləşdirməyə sövq etmişdir.

Bəşəriyyət üçün əlverişli ətraf mühitin həyati əhəmiyyətinin dərk edilməsi və çoxsaylı təbiəti mühafizə təşkilatlarının aktiv səyləri təbii mühitin mühafizəsi istiqamətində bir sıra normaların qəbuluna gətirib çıxarmışdır. Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında ilk təşəbbüslər ayrıca dövlətlər səviyyəsində həyata keçirilirdi. Bu proses inkişaf etdikcə bütövlükdə ətraf mühitin və ya onun müxtəlif komponentlərinin qorunması üzrə çoxsaylı hüquqi aktların qəbuluna şərait yaratmışdı.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə bu problemin tədqiqi və zəruriliyi və əhəmiyyətinin beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmasının nəticəsidir ki, BMT Baş Məclisinin 5 noyabr 2001-ci il tarixli 56/4 sayılı Qətnaməsi ilə 6 noyabr tarixi "Müharibə və silahlı münaqişələr zamanı ətraf mühitin istismarının qarşısının alınmasının beynəlxalq günü" kimi tanınmışdır. Bu qərarı qəbul etməklə, beynəlxalq ictimaiyyət belə bir məsələni nəzərə almışdır ki, silahlı münaqişələr zamanı ətraf mühitə vurulan zərər münaqişələrin dayandırılmasından sonra uzun müddət ərzində ekosistemlərin və təbii resursların vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxarır və yalnız bir dövlətə yox, ümumilikdə gələcək nəsillərin sağlamlığına da mənfi təsir göstərir.

Bundan başqa, YUNEP-in məlumatlarına görə, son 60 il ərzində, bütün daxili (qeyri-beynəlxalq) silahlı münaqişələrin ən azı 40 faizi təbii resursların (ağac, almaz, qızıl və neft) istismarı ilə bağlı olmuşdur. Həmçinin müəyyən edilmişdir ki, təbii resurslarla bağlı münaqişələr digər münaqişələrlə müqayisədə iki dəfə çox baş verir.

Hazırda dünya ictimaiyyəti sağlam ətraf mühitin birinci dərəcəli əhəmiyyətini artıq dərk etmiş və bu sahədə səylərini də artırmışdır. 27 may 2016-cı ildə Ətraf mühit üzrə BMT Məclisinin iştirakçıları silahlı münaqişələrin baş verdiyi ərazilərdə ətraf mühitin mühafizəsinə dair UNEP/EA.2/Res.15 nömrəli qətnaməsini qəbul etdi. Bu sənəddə, həmçinin davamlı inkişaf sahəsində hədəflərin tam şəkildə həyata keçirilməsinə sadıqlıq də təsdiq edilirdi. Qeyd edilən məsələlər BMT Baş Məclisinin 70/1 sayılı qətnaməsinin "Bizim dünyamızın dəyişdirilməsi: 2030-cu ilə qədər Davamlı inkişaf sahəsində gündəlik" adlı fəslində də öz əksini tapmışdır [4].

Bu səbəbdən dünya birliyinin hazırda bilavasitə diqqət mərkəzində olan və gələcək nəsillərin sağlam ətraf mühitdə yaşaması məsələsinə bilavasitə təsir göstərən beynəlxalq humanitar hüquqda ətraf mühitin mühafizəsi problemi hazırda xüsusi aktualıq kəsb edir.

Ümumiyyətlə, hər bir suveren dövlətin ekoloji təhlükəsizliyi təkcə dövlət üçün deyil, həm də cəmiyyət üçün birinci dərəcəli obyektidir, çünki neqativ ekoloji vəziyyət, o cümlədən millətin genetik fondu üçün də çox böyük təhlükədir. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, dövlətlər ətraf təbii mühitin mühafizəsi sahəsində qarşıya çıxan xüsusi məsələləri tənzimləyən müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi praktikasından istifadə edirlər. Bu cür praktika bütün təbii komponentlərə şamil edilir. Bunu "Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında" 24 mart 2000-ci il tarixli 840-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu da təsdiq edir. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri Azərbaycan Respublikasının milli sərvətidir və xüsusi ekoloji, elmi, mədəni və estetik dəyərə malikdir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin təşkilinin və mühafizəsinin, xüsusi mühafizə olunan təbiət obyektlərinin qorunmasının hüquqi əsaslarını müəyyən edir [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə "Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədi ilə 15 iyul 2000-ci il tarixli 366 nömrəli qərar qəbul edilmişdir.

Qeyd edək ki, ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərini iqtisadi məqsədlərlə bağlamaq tamamilə əsaslıdır. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi təkcə hüquqi məzmunu deyil, həm də iqtisadi məzmunu malikdir. Ona görə də ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi nəinki hüquqi tənzimləmənin, həm də dövlətin iqtisadi strategiyasının obyektidir.

Zənnimizcə, ekoloji hüquq pozuntuları ilə mübarizədə ilk növbədə həm mülki-hüquq, həm də inzibati-hüquq təsir tədbirlərindən səmərəli istifadə edilməlidir. Lakin obyektiv gerçəklik göstərir ki, ekoloji hüquq pozuntularının ictimai təhlükəliliyinin artması həmin təsir tədbirləri ilə yanaşı, cənayyət-hüquq tədbirlərindən də istifadə olunmasını şərtləndirir.

Etiraf etmək lazımdır ki, ekoloji cinayətlərin hazırda böyük ictimai təhlükəliliyinə baxmayaraq, digər kriminal hallarla mübarizədən fərqli olaraq, onlarla mübarizədə passivlik mövcuddur. Ətraf mühitə qarşı hüquq pozuntularının ayrı-ayrı növlərinin artdığı şəraitdə aşkara çıxarılmış hüquq pozuntuları ilə əlaqədar əsasən mülki-hüquq və inzibati-hüquq təsir tədbirləri tətbiq olunur. Bu isə ətraf mühitin qorunması istiqamətində tələb olunan səmərəni vermir.

Azərbaycan Respublikası yeni cinayət qanunvericiliyinin ətraf mühitin mühafizəsinə aid hissəsinin öyrənilməsi göstərir ki, ekoloji cinayətlərlə mübarizəyə yönəldilmiş cinayət-hüquq normaları əvvəlki cinayət qanunundan fərqli olaraq xeyli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir.

Lakin əvvəllər olduğu kimi, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində də ekoloji cinayətin anlayışı verilməmişdir. Halbuki qanunda bu cinayətin anlayışının formulə edilməsi ətraf mühitə qəsdlərə görə cinayət məsuliyyəti ilə bağlı bir çox məsələlərin həlli üçün prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar cinayət-hüquq ədəbiyyatında tamamilə haqlı olaraq qeyd edilir ki, “ictimai təhlükəli əməlin mahiyyəti haqqında düzgün təsəvvür olmadan sanksiyaları dəqiqləşdirmək, cinayət-hüquq normasının tətbiqinin məqsədlərini, profilaktiki işin həcmi və vəzifələrini müəyyənləşdirmək mümkün deyildir” [3].

Fikrimizcə, ekoloji cinayətin tərfi lakonik olmalı və cinayəti cinayət-hüquqi kateqoriya kimi səciyyələndirən əlamətləri özündə əks etdirməlidir. Beləliklə, ekoloji cinayət – cinayət qanunu ilə qadağan edilmiş, ekoloji təhlükəsizliyə qarşı yönəlmiş təqsirli və cəzalandırılan ictimai təhlükəli əməldir.

Cəmiyyətdə iqtisadi maraqlarla ekoloji maraqların üst-üstə düşməsi onların hər ikisinin qorunmasını tələb edir. Bu isə iqtisadi məsuliyyətlə yanaşı ekoloji məsuliyyət məsələsini də irəli sürür. Kəskin ekoloji məsuliyyətsizlik isə ekoloji cinayətə bərabər tutulur. Təsədüfi deyildir ki, 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında həmin məsələ xüsusi vurğu ilə bir sıra maddələrdə (maddə 39 – Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ və maddə 78 – Ətraf mühitin qorunması) öz əksini tapmışdır .

Ətraf mühitə vurulan zərər nəticə etibarilə bilavasitə insanın sağlamlığına vurulan zərəərə bərabər tutulur. Ekoloji cinayətlərin predmetindən, ekoloji qaydalar və sosial ekoloji təhlükəsizlikdən fərqli olaraq, ekoloji cinayətin obyektı, qanun tərəfindən qorunan təbii obyektlər və təbii komplekslər, eləcə də bütövlükdə ətraf mühitdir.

1999-cu il 8 iyun tarixində qəbul edilmiş “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir: ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi, iqtisadi və sosial əsaslarını müəyyən edir. Qanunun məqsədi ətraf mühitin ekoloji tarazlığının mühafizəsi sahəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsindən, təbii ekoloji sistemlərə təsərrüfat və başqa fəaliyyətin zərərli təsirinin qarşısının alınmasından, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasından və təbabətdən istifadənin səmərəli təşkilindən ibarət-

dir. Bu Qanun ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi və bərpası, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi məqsədilə cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı əlaqəsini tənzimləyir [8].

Göründüyü kimi təbiətə adi zərər vurmadan cinayət səviyyəsinə yüksəlmək arasında az bir məsafə vardır. Həmin məsafənin keçilməsi daha dəqiq desək, həmn hüdudun laqeydcəsinə tapdanması, mütləq qanunla cəzalandırılmalıdır. Cəzalandırma isə həm inzibati, həm də cinayət qaydasında ola bilər.

Ətraf mühitin mühafizəsi qaydaları ümumi məcburi qüvvəyə malik olmaq üçün müvafiq normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmalıdır. Müvafiq normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmayan ətraf mühitin mühafizəsi haqqında elmi tövsiyələr nə qədər inandırıcı və əhəmiyyətli olsa da, hamı üçün məcburi qüvvəyə malik hesab edilə bilməz. Ətraf mühitin mühafizəsi qaydaları öz məzmununa görə barəsində CM-in digər maddələrində məsuliyyət nəzərdə tutulan ümumi və xüsusi təhlükəsizlik qaydalarından fərqlənir.

Ətraf mühitin mühafizəsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” 8 iyun 1999-cu il tarixli Qanununda, “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının eyni tarixli Qanununda, “Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanununda, Azərbaycan Respublikasının “Yerin təkisi haqqında” 13 fevral 1998-ci il tarixli Qanununda, Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 30 dekabr tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Meşə Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikasının 26 dekabr 1997-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Su Məcəlləsində və digət qanunvericili aktlarında nəzərdə tutulmuşdur [11, s. 384].

Əvvəlki cinayət qanunvericilikləri ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş Cinayət Məcəlləsində ekoloji cinayətlərlə bağlı olan kriminal təzahürlərə görə mükəmməl tərkiblər müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd edək ki, ekoloji cinayətlərlə səmərəli mübarizəni təmin etmək üçün ölkəmizin cinayət qanunvericiliyi müəyyən təkamül yolu keçmiş və hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ekoloji cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən 15 maddə olmaqla ayrıca fəsil (28-ci fəsil) ayrılması təqdirəlayiqdir:

44 günlük Vətən müharibəsində tarixi Qələbə əldə edildikdən sonrakı dövrdə təcavüzkar Ermənistanın məsuliyyətə cəlb edilməsi və vurduğu ziyanın ödənilməsi ilə bağlı hüquqi məsələlərin təhlili müasir dövrdə aktual problemlərdəndir.

Artıq dünya ictimaiyyəti Ermənistanın təcavüzkar siyasətini rəsmi şəkildə tanıyır desək yanlışdır. Belə ki, son illər nüfuzlu beynəlxalq qurumların, məhkəmə orqanlarının qərarları bunu deməyə əsas verir. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin 16 iyun 2015-ci il Qərarında birbaşa gös-

tərilir ki, “bu ərazilərin hərbi işğalı nəticəsində Ermənistan Dağlıq Qarabağ və digər işğal olunmuş ərazilər üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirib və həyata keçirməkdə davam edir”. Artıq bu qərar tanınmış beynəlxalq hüquq alimlərinin əsərlərində də özünə yer tapmışdır [13, s. 189].

Azərbaycan xalqının və dövlətinin 30 ilə yaxın bir dövr ərzində bir nömrəli problemi olmuş Dağlıq Qarabağ münaqişəsində tarixi Azərbaycan torpaqlarında ekoloji mühitə ciddi ziyan vurulmuşdur. Torpaqlar geri qaytarıldıqdan sonra bütün dünya həmin ərazilərin olduğu acınacaqlı ekoloji vəziyyətin, dağıntıların miqyasının şahidi olmuşdur. Ermənistan və Azərbaycan arasında davam etmiş və 2020-ci ilin 8 noyabr tarixində Azərbaycanın tarixi zəfəri ilə sonlanmış bu elan edilməmiş müharibənin əsas səbəbi ermənilərin separatçı əməlləri olmuşdur. Azərbaycan tərəfi, işğalçı Ermənistandan fərqli olaraq, bu münaqişənin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında danışıqlar yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarıdır. Lakin Ermənistanın qeyri-konstruktiv hərəkətləri, Minsk qrupunun “qeyri-ciddi” fəaliyyəti, dünyanın lider dövlətlərinin “ikili standartlar” siyasəti bu problemin hələ də öz həllini tapmamasını xeyli gecikdirmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin həyata keçirdiyi konstruktiv, düşünülmüş, hərbi-taktiki siyasət nəticəsində münaqişə hərbi yollarla həll edilmişdir. Baxmayaraq ki, uzun illər ərzində beynəlxalq vasitəçilər, demək olar, bütün aparıcı beynəlxalq təşkilatlar münaqişənin hərbi həllinin olmadığını iddia edir, Azərbaycanın da tərəfdarı olduğu kimi münaqişənin sülh yolu ilə həllini isə təmin etmirdilər, şanlı Azərbaycan Ordusu münaqişəni hərbi yolla həll etmiş oldu. Silahlı münaqişədən sonra məsələ siyasi müstəvidə də 2020-ci il 10 noyabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidenti arasında üç tərəfli Bəyanatın imzalanması ilə tarixi ədalət bərpa edildi.

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə minalanmış ərazilərin təmizlənməsi, istismar və talan edilmiş, “ekoloji terrora” məruz qalmış ərazilərin bərpa edilməsi istiqamətində həm siyasi, həm də hüquqi müstəvidə aktiv fəaliyyət həyata keçirilməkdədir [10].

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüququn müasir inkişaf tendensiyası və bu istiqamətdə qəbul olunan beynəlxalq hüquqi sənədlər ətraf mühitin müharibə aparılma vasitəsi kimi istifadəsini tamamilə qadağan edir. Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı törətdiyi müharibə cinayətlərini təhlil edərkən, ilk növbədə ətraf mühitə genişmiqyaslı, uzunmüddətli və ciddi ziyan vurulmasına səbəb olan qəsdən hücumların edilməsini xüsusilə vurğulamaq lazımdır [5, s. 101-102].

Ermənistanın işğal olunmuş ərazilərdə meşə yangınları törətməsi, çaylara zəhərli maddələrin axıdılması, müntəzəm hərbi təlimlər zamanı torpaq qatını və yaşıllıqları, tarixi və mədəni abidələri məhv etməsi kimi faktlar və

bu faktların münaqişədən sonra tam təsdiqini tapması, qarşı tərəfin yetirdiyi ziyanın ehtimal ediləndən qat-qat ciddi və geniş miqyaslı olmasının sübuta yetirilməsi beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulması və Ermənistanın ətraf mühitə vurduğu ziyana görə məsuliyyətə cəlb edilməsi problemini aktuallaşdırır.

Beləliklə, müxtəlif ekoloji cinayətlərə qarşı ardıcıl mübarizənin aparılması cəmiyyətin və dövlətin normal fəaliyyəti üçün zəruridir. Müasir texnika və texnologiyaların yaranması ilə əlaqədar olan elmi-texniki tərəqqi bəzən neqativ nəticələrə və insan tərəfindən təbiətə ekoloji ziyanın vurulmasına gətirib çıxarır, habelə bəşəriyyətin mövcudluğunun bioloji əsası üçün təhlükəli həddə çatdırır. Buna görə də ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsi şəraitində ekoloji cinayətlərə qarşı mübarizə yüksək aktuallığını saxlayır və ətraf mühitin qorunması üçün hüquqi vasitələrin, o cümlədən cinayət hüquq vasitələrinin gücləndirilməsini zəruri edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Hüquq yayın evi, 2018. –91 s.
2. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları və onlara Əlavə Protokollar. – Bakı, – 2005, – 320 s.
3. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumat materialları əsasında erməni silahlı təcavüzü və işğal nəticəsində ətraf mühit və təbii sərvətlərə vurulmuş zərərlərin qiymətləndirilməsi. Hesabat, – Bakı, –2015, –252 s.
4. Environmental Problems
<https://www.conserve-energy-future.com/15-current-environmental-problems.php>
5. Əliyev, Ə.İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: hüquqi təhlil. – Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, – 2018, –176 s.
6. Əliyev, Ə.İ. İnsan Hüquqları. Dərslik. –Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2013, 508 s.
7. Əliyev, Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. –Bakı, –2019, –352 s.
8. Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 1999-cu il tarixli 678-İQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. - 1999 / <http://www.e-qanun.az/framework/3852>
9. <https://president.az/articles/45924>
10. <https://president.az/articles/45924>
11. Mühəribə cinayətləri və beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik problemi. - 1905.az saytı, – 2017 / <http://1905.az/%C9%99rs%C9%99ng-su-anbarina-erm%C9%99nil%C9%99rin-qanunsuz-muedaxil%C9%99si/>
12. Səfərov E.F., Səfərova N.R. Gender bərabərliyi. - Bakı, –2023, –198 s.
13. Shaw, N.Malcolm. International Law. –Cambridge University Press, –2017, –1118 p.
14. Thomas Donlin-Smith, Shafiq Muhammad. Nature and the Environment in Contemporary Religious Contexts. – Cambridge Scholars Publishing, – 2018, – 331 p.
15. Международное экологическое право. Учебник / Отв. ред. Р.М. Валеев. – Москва: Статут, – 2012, – 639 с.

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Н.Г.МЕХТИЕВ, А.Э.КИБЛАЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что специфика договорного сотрудничества по вопросам обеспечения экологической безопасности как решающего элемента международно-правового регулирования отражена в нормах, действующих на уровне как мирового сообщества, так и отдельных государств. Инициативы государств по заключению соглашений по вопросу обеспечения экологической безопасности на глобальном уровне, влияющие на национальный механизм реализации, развиваются в восходящей тенденции. Также отмечается, что самой большой уязвимостью женщин перед лицом изменения климата является несбалансированное разделение труда, более низкий уровень доходов и меньшие возможности получения средств к существованию, а также более низкие уровни использования и контроля над землей и другими производительными силами, меньшее количество прав, установленных законом. . из-за гендерных норм и дискриминации, возникающей из-за меньшей численности, возможностей мобильности и более низкого уровня участия в политике и профессиональных ассоциациях. Сегодня экологический кризис проявляется и в гендерных вопросах. Экологические условия, ухудшившиеся в результате длительной промышленной деятельности, оказывают негативное влияние на природный баланс.

Ключевые слова: Международно-правовое регулирование, охрана окружающей среды, экологические проблемы, изменение климата, гендерные вопросы

SOME LEGAL ASPECTS OF ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE CONTEXT OF GENDER EQUALITY

N.H.MEKHDIYEV, A.E.QIBLALIYEVA

SUMMARY

It is noted in the article that the specific features of contractual cooperation on the issues of ensuring environmental safety as a decisive element of international legal regulation are reflected in the norms in force at the level of both the world community and individual states. Initiatives of states to conclude agreements on the issue of ensuring environmental safety at the global level, which influence the national implementation mechanism, are developing in a rising line. It is also noted that women's biggest vulnerability in the face of climate change is an imbalanced division of labor, lower income levels and less livelihood opportunities, as well as lower levels of use and control over land and other productive forces, fewer rights established by law. due to gender norms and discrimination resulting from lower numbers, mobility opportunities and lower levels of participation in politics and professional associations. Today, the environmental crisis also manifests itself in gender issues. Environmental conditions worsened as a result of long-term industrial activity have a negative impact on the natural balance.

Keywords: International legal regulation, environmental protection, environmental problems, climate change, gender issues